

waarover Vuillemin een boek heeft geschreven, aan een nieuwe analyse wordt onderworpen. De bijdragen van Laberge, Duchesneau en Brittan behoren tot het zelfde genre.

De reacties van Vuillemin op de hem aangeboden artikelen betreffen vooral de bijdragen van Granger, David Wiggins die het leeuwenaandeel krijgt, en kort Patrick Suppes.

Terwijl dit boek toont dat Vuillemins geliefkoosd werk, met name het doorlichten van wijsgerige systemen met behulp van de wiskunde en de logica, vruchten afwerpt, blijft zijn meest ambitieuze poging, het ontwerpen van een typologie van wijsgerige systemen in *What are Philosophical Systems ?* (Cambridge, Cambridge University Press, 1986), bijhalve kort bij Granger, voorlopig zonder echo.

Het is duidelijk dat Jules Vuillemin de taak van de grote logicus Martial Guéroult met wiskundige middelen verder zet. Men kan Vuillemin slechts begrijpen aan de hand van het werk van Guéroult die zijn meester en beschermer was. Echter, het moet worden herhaald, dit competente boek zonder grote eenheid handelt niet in de eerste plaats over Jules Vuillemin.

Leo APOSTEL

EEN EEUW GESCHIEDTHEORETISCH DENKEN IN NEDERLAND

Jo Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860*. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1990, 505 blz. ISBN 90 284 1560 2

Geschiedenis blijft een onzekere wetenschap vol oude vraagstukken en nieuwe twijfels die als schaakstukken over en weer worden geschoven op het bord van de tijd. Dit blijkt nogmaals uit *De toga van Fruin*, waarmee Jo Tollebeek in 1989 promoveerde aan de Leuvense Universiteit. De titel is ontleend aan een vaststelling van Romein : "Wij zijn allen voortgekomen uit de toga van Fruin". Hij bedoelt hiermee dat Fruins aanzet tot de verwetenschappelijking van de Nederlandse historiografie als een verworvenheid moet worden beschouwd waar men niet meer onderuit kon. De kritisch-empirische werkwijze van de Leidse hoogleraar verleent de Nederlandse geschiedschrijving in de tweede helft van de negentiende eeuw een autonomie die voordien onbereikbaar was gebleken. Deze 'innovatie' verantwoordt Tollebeeks keuze van Fruin als openingspersonage in een reeks 'intellectuele' portretten van negen Nederlandse historici. De keuze geschiedt op grond van een expliciete verwoording en "een zekere diepgang" van hun denkbeelden aangaande "het wezen en de taak van de geschiedoefening" (blz. 7). Confessionele historici zoals Groen van Pinstereer en Rogier zijn uit de boot van het onderzoek gevallen, omdat hun denken zich vanuit de vraag naar de relatie tussen wetenschap en geloof heeft ontwikkeld.

Tollebeeks studie concentreert zich dus op vier generaties, voor de Nederlandse geschiedenis­theorie 'interessante' historici, tussen 1860 en 1960. Waarom die einddatum? Er traden toen enkele grote figuren af en bovendien werd omstreeks die tijd "de continuïteit met de voorgaande decennia" (...) "door belangrijke perspectiefverschuivingen in de Nederlandse geschiedschrijving" verbroken (blz. 387). Over deze symbolische begin- en einddatum kan men ongetwijfeld twisten. Doch, is de discussie over de begrenzing van een studie relevant? Data kan men, al naargelang het uitgangspunt van een onderzoek, eindeloos manipuleren. Veeleer moet men dit laatste aan een kritisch onderzoek onderwerpen. Tollebeek opteert voor de *inhoudelijke reconstructie* van geschiedtheoretische denkbeelden in Nederland. Dit betekent dat deze denkbeelden expliciet of latent aan de orde moeten zijn geweest in het oeuvre en de uitspraken van de geschiedbeoefenaars, maar er van een grondige systematisering nog geen sprake was. Daarom is Tollebeeks afbakening gerechtvaardigd.

In Nederland is de geschiedfilosofie als zelfstandige discipline moeilijk van de grond gekomen. De laatste jaren echter wordt deze achterstand met rasse schreden ingehaald. Men denke maar aan het tijdschrift *Theoretische Geschiedenis* en aan de geschiedtheoretici Von der Dunk, Ankersmit, alsook aan de jonge Lorenz die met zijn pittige studies, onder andere *De constructie van het verleden* (1987) het praktisch nut van de theorie van de geschiedenis heeft trachten te verduidelijken. Tijdens de door Tollebeek afgebakende eeuw waren behalve Huizinga de Nederlandse historici praktizerende lui die zich slechts noodgedwongen aan geschiedtheoretische bespiegelingen overgaven. Geyl bijvoorbeeld noemt zichzelf "een theoreticus van de koude grond" (blz. 350). Bovendien blijken de Nederlandse geschiedschrijvers niet gauw geneigd om over de grenzen van hun 'Lage Land' heen te kijken. Het duurt tot 1960 alvorens de *Annales* in Nederland een voet in de stijfbeugel krijgt. De internationale geschiedfilosofie wordt zelden bestudeerd en zeker niet geabsorbeerd door de praktijk. Nu is dit laatste niet zo verwonderlijk. Praktijkgerichte historici hebben het vaak moeilijk om zich bij de denkbeelden van geschiedfilosofen neer te leggen. Ze betichten hen van een 'zweverigheid' die elk contact met de geschiedbeoefening mist. De theorie heeft nochtans geen reden van bestaan zonder de praktijk. Ankersmit (*De navel van de geschiedenis*, 1990, blz. 257) gewaagt hieromtrent van een *Janushoofd*, waarbij de twee vakrichtingen zich met uiteenlopende problemen bezighouden. Bij de door Tollebeek behandelde historiografen komt het echter nooit tot een doorgedreven systematisering van de geschiedtheoretische denkbeelden. Daarom gaapt er nog geen kloof tussen theorie en praktijk; we krijgen veeleer de indruk dat de historiograaf in vreedzame symbiose met zijn uit de geschiedenisbeoefening voortgesproten oplossingen van theoretische vraagstukken leeft. Meestal komen ze tot stand als een verdedigingsreflex tegen kritische beoordelingen van collegae-historici of tegen concurrerende vormen van geschiedschrijving. Soms dienen ze als introductie voor een innoverende aanpak. Dit theoretisch gedachtengoed ligt dus over het hele oeuvre van de historici uit de betrokken periode uitgezaaid. Tollebeek is erin geslaagd deze denkbeelden tot een gedetailleerd en samenhangend geheel aaneen te smeden. Opmerkelijk is de zorg die de auteur besteedt aan het 'kader' waarin de geschiedtheoretische ideeën van 'zijn' historici ontstaan, vorm krijgen en invloed uitoefenen. De auteur spreekt in dit verband over het "onderzoek naar de

functionele relativiteit" (blz. 5) van de geschiedtheorieën. Zijn studie is dus allesbehalve een opdreunen van theorieën geworden, wel een boeiend geschreven geschiedenis.

Welke zijn de problemen die de Nederlandse historici uit de betrokken eeuw tot overpeinzingen betreffende de theoretische funderingen van hun métier noopten? Knelpunten voor elk van de vier generaties zijn de *wetenschappelijkheid* van de geschiedschrijving en, daarmee nauw verweven, het probleem van de *eigenheid* van het vak — het *demarcatievraagstuk*. De benadering en voorgestane oplossingen van deze vraagstukken kennen geen rechtlijnig verloop. Het is een proces van aantrekking en afstoting tussen geschiedenis enerzijds, en natuurwetenschappen, literatuur en politiek anderzijds. Items binnen deze vlottende standpunten zijn de 'onpartijdigheid' (Fruin, Blok), de 'subjectiviteit' (Bussemaker, Romein), de 'verbeelding' (Kernkamp, Huizinga) en de 'geëngageerdheid' (Kernkamp, Romein, Geyl) van de geschiedschrijver. Hoe de gerichtheid op en de omgang met één of meerdere van deze problemen bij iedere historicus door zijn eigen 'historische context' en door zijn persoonlijke geschiedenis en temperament gekleurd wordt, heeft Tollebeek op een diepgravende en genuanceerde wijze in zijn studie uitgewerkt. Daarvoor alleen reeds verdient ze alle lof. Nergens vervalt Tollebeek in de *petite histoire* die slechts de aandacht afleidt en bedoeld is om een saaie materie 'op te krikken'. Elk gegeven, elk detail wordt op zijn waarde geschat en draagt bij tot een beter begrip van de geschiedtheoretische standpunten van de personages, alsook tot de logische samenhang van het verhaal.

Boeiend is bijvoorbeeld de behandeling van de geschiedtheoretische denkbeelden van de 'coryfee' Huizinga, 'vernieuwer binnen een cultuurtraditie'. Centraal hierin staat Huizinga's analyse van de *historische belangstelling* en het hiermee verbonden begrip van de *historische sensatie*. Volgens de auteur moet deze historische belangstelling als vertrekpunt van Huizinga's "originele en persoonlijke bijdrage tot de geschiedtheorie worden gezien" (blz. 213).

Het valt Tollebeek enigszins moeilijk Huizinga bij zijn generatiegenoten Kernkamp, Colenbrander en Brugmans te doen aansluiten. Na het wijzen op Huizinga's bewondering voor de traditionele cultuurwaarden uit de negentiende eeuw en zijn jeugdige bevlieging voor de Tachtigers houdt hij het voor bekeken. Gezwind stapt hij over op 'de onmiskenbare eigenheid' van Huizinga — een moeilijk te definiëren karakteristiek weliswaar — maar een 'dekseltje' dat past op een exceptioneel gevormd 'potje'. Men kan dit Tollebeek niet ten kwade duiden. Is er ooit iemand in geslaagd de 'uitzonderlijkheid' van Huizinga — laat staan van nog uitzonderlijker figuren dan hem — exact te omschrijven? Men blijft in de beschrijving van handelingen en woorden, van biografische details steken. Tollebeek wijst op Huizinga's manier om de traditionele kaders van de Nederlandse geschiedschrijving te doorbreken, zijn ruime historische belangstelling, zijn cultuurhistorische werkwijze, de antinomie *Kunst en Wetenschap* die verheven wordt "tot een allesomvattende spanning in zijn denken" (blz. 201) en zijn "intieme betrokkenheid op het verleden". De eigenheid van Huizinga zal vermoedelijk vooral met dit laatste verband houden. Met betrekking tot de Latijns-Amerikaanse poëzie schrijft Octavio Paz in een essay, *De levensboom* (1991) iets dat toepasselijk is op iedere kunstenaar, filosoof, wetenschapper enzovoort, wiens woorden bekijken, wiens woorden over de grenzen van het vakgebied en van de tijd gehoord worden: "Het is de *andere* stem. Niet het woord van de geschiedenis en ook niet

van de anti-geschiedenis, maar de stem die, in de geschiedenis, altijd *iets anders* zegt — iets dat vanaf het begin hetzelfde is. Ik weet niet hoe ik die stem moet definiëren, noch hoe ik kan uitleggen waarin dat verschil schuilt, die toon die die stem uniek anders maakt zonder haar te isoleren. Ik zeg maar dat zij vreemdheid en bekendheid ineen is. Je hoeft haar slechts te *horen* om haar te kennen". Dit even terzijde om te duiden op een probleem, dat ook geregeld in de geschiedschrijving opduikt, en waarvoor tot nu toe enkel de dichter woorden en enkel de kunstenaar beelden vindt.

Tollebeeks waardering voor de originaliteit van Huizinga's denkbeelden blijkt tenslotte uit zijn poging om in het slothoofdstuk het motief van de historische belangstelling als mogelijke oplossing in het — nog steeds actuele — dispuut omtrent de grenzen van de geschiedenis te suggereren. Volgens de auteur bestaan er, naargelang hun finaliteit, twee hoofdtypen van historische belangstelling. Elk type heeft zijn eigen benaderingswijze van het verleden, en bijgevolg zijn eigen *stijl*. Vindt de historische belangstelling haar finaliteit in het heden dan benoemt Tollebeek die stijl met de term *histoire-présent*. Richt de historische interesse zich daarentegen op het verleden, omwille van het verleden zelf, dan spreekt hij van *histoire-passé*. Elke stijl leidt vanzelfsprekend tot een 'specifieke lectuur of schriftuur'. Heden ten dage bezit de *histoire-présent* — die ongetwijfeld haar eigen waarde heeft — het monopolie van de geschiedschrijving. Tollebeek profileert zich eerder als aanhanger van een *histoire-passé*, hoewel hij de gevaren ervan niet ontkent (onder andere, musealisering, oppervlakkigheid). Wordt een gezond evenwicht tussen beide historiografische stijlen het nieuwe streefdoel van de geschiedschrijving, met de theoretische geschiedenis als kritische commentator ertussen ?

Ik heb vooral de figuur van Huizinga uit Tollebeeks studie gelicht, maar ook de overige geschiedtheoretische portretten zijn van een hoogstaande kwaliteit. Met talent voor evenwichtige synthese behandelt hij bijvoorbeeld het Groot-Nederlandse engagement van Geyl, plaatst hij de onderscheiden ontwikkelingsfasen ervan in hun context, en schetst hij zijn evolutie van afbrekend polemist tot opbouwend theoreticus. Tenslotte heeft Tollebeek zijn oorspronkelijk proefschrift met een hoofdstuk over de recente ontwikkelingen in de Nederlandse geschiedtheorie aangevuld. Hierin wijst hij vooral op haar *pluriformiteit* en op de toenemende vervreemding tussen de geschiedbeoefening en haar theorievorming.

Nederland kan niet om *De toga van Fruin* heen. Het is een baken in het onderzoek naar de theoretische denkbeelden van Nederlands voornaamste historici. Met grondigheid en respect heeft Tollebeek hun uiteenlopende theoretische gezichtspunten uiteengezet : de wijze waarop ze ontstonden en zich ontwikkelden doorheen de praktijk van de geschiedbeoefening en hoe moeilijk het soms is stringente theorieën in de dagelijkse praktijk toe te passen. Tollebeek schrijft betekenis- en stijlvol, is nooit zwaarwichtig of opdringerig. Hier en daar smokkelt hij een goedegeplaatste kritiek van eigen signatuur tussen de denkbeelden van zijn voorgangers, waardoor de lezer zich van het dubbele tijdsniveau in dit boek bewust blijft : enerzijds dat van het beschreven ideeëngoed en anderzijds dat van de auteur (dat voorlopig nog met dat van de lezer samenvalt). De wijze waarop Tollebeek de historische materie beheerst en aan de geïnteresseerde presenteert, kan ik niet beter typeren dan met de woorden die hij zelf gebruikt in een reactie tegen de voorkeur van Kernkamp voor 'agitators' in de historiografie : "De menselijke geest neigt vlug tot extremen. Maar heeft een historiografie waarin de schrijver de lezers zachtmoedig en wat

geamuseerd door het museum van het verleden gidst, minder charmes ? Staat zij werkelijk op een lager niveau ? Tot grote en het historisch onderzoek stimulerende conflicten leidt zij wellicht niet, maar zij compenseert dat gebrek doordat zij tot bezinning prikkelt" (blz. 161).

Sabine ALEXANDER

OVER DEMOCRATIE EN HAAR UTHOLLING

Noam Chomsky, *Gekoesterde illusies*, Berchem. EPO, 1991, 163 blz., 698 Bfr., ISBN 90 6445 508 2

In een bijzonder lezenswaardig en helder artikel in *The Economist*, (23 april 1988), heeft Karl Popper het over zijn democratie-idee met, net als in zijn wetenschapsfilosofie, zijn welbekende en grondige scepticisme. Zoals geen wetenschappelijke theorie ooit bewezen wordt, maar alleen voorlopig niet verworpen, zo ook wil hij de democratie slechts voorlopig aanhouden als accepteerbare staatsvorm, waarbij dan wel (bijvoorbeeld grondwettelijke) garanties moeten worden ingebouwd dat ze niet zelf een dictatuur gaat installeren. Als een democratie niet goed (dit is : niet efficiënt) anders denkbaar is dan via een (proportionele) vertegenwoordiging, krijgt men meteen al af te rekenen met politieke partijen, op zich misschien niet zo 'n aantrekkelijk verschijnsel, maar in de praktijk blijkt alleen die vorm van democratie de minst verwerpelijke, liefst, zegt Popper, in een tweepartijensysteem, omdat daarin een meerderheidsregering nog het meest waarschijnlijk is en omdat de verliezende partij zijn strategie moet aanpassen om weer aan de macht te kunnen komen. Dit artikel is, juist door de onderliggende scepsis, heel geschikt om de gedachten te bepalen.

De enige grote moeilijkheid (Popper vermeldt die eveneens in het bedoelde artikel) is dat nergens het volk werkelijk regeert. Regeren doen verschillende afgevaardigden en in feite (helaas) ook de bureaucraten; de eerstgenoemden moeten nog rekenschap geven over hun bestuursdaden, de laatstgenoemden niet. Ik meen dat Popper nog te veel vertrouwen heeft in de werkzaamheid van de volksvertegenwoordiging zoals die ons bekend is. De besturende vormen onvermijdelijk een groep en zelfs als we pure individuele corruptie buiten beschouwing laten, dan heeft de groep toch eigen specifieke belangen, die storend werken als die in conflict komen met die van het vertegenwoordigde publiek. Twee voorbeelden illustreren dit. Het eerste is dat van de top-eurokraten, die onlangs hun eigen salaris hebben verhoogd (in de orde van tien procent) en tegelijk dat van de massa euro-ambtenaren aan banden leggen.

Een tweede, misschien nog fraaier voorbeeld, is wat het Volkscongres van de Sovjetunie heeft gepresteerd. Een wetsvoorstel was ingediend om de voordelen van de